

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 32:316(497.1)“19”

321.74(497.1)“19”

Primljeno: 27. lipnja 2012.

Politika pred zagonetkom društva

TOMO JANTOL*

Sažetak

Drama jugoslavenskoga socijalizma započela je davno prije njegova konačnoga sloma, svega nekoliko godina nakon osvajanja vlasti. Najavila su je društvena zbivanja koja vladajuća politika nije očekivala ni znala objasniti, zbivanja koja su se u prvo vrijeme očitovala u različitim oblicima samovoljnoga ponašanja zaposlenih u privredi, a kasnije u sve dubljim i složenijim poremećajima u sustavu materijalne reprodukcije i drugim oblastima društvenoga života. Tim se zbivanjima pred vladajućom politikom pojavila zagonetka društva koja je ozbiljno dovela u pitanje postojeći model etatističke ekonomije i monopolne partijske vlasti. U ovome članku autor je usmjerio pozornost upravo na taj problem, na odnos vladajuće politike socijalizma spram društvenoga svijeta života (društva): što je činila da bi ponovno ovladala društvenim zbivanjima koja su izmicala njezinu nadzoru i kakvo je značenje metoda i postupaka koje je pritom primjenjivala? To s čime je vladajuća politika jugoslavenskog socijalizma bila suočena i što je činila autor promatra samo kao poseban slučaj socijalizma općenito.

Ključne riječi: jugoslavenski socijalizam, politika, društvo, građanska revolucija, socijalistička revolucija

U politološkom razgovoru o temi “Hrvatska i Jugoslavija između 1961. i 1971. godine” ne bismo smjeli zanemariti činjenicu da je povijest toga državnog saveza okončana najgorim mogućim načinom, ratom u kojem je Hrvatska bila žrtvom oružane agresije Srbije. Usprkos dotadašnjim saveznim ustavom zajamčenom pravu federalnih jedinica na razdruživanje i nepovredivosti njihovih granica, agresor je posegnuo za starim imperijalnim idejama o Velikoj Srbiji i okupirao velike dijelove hrvatskog državnog teritorija. Imajući u vidu da se to dogodilo nakon četrdeset i pet godina vladajuće politike “bratstva i jedinstva”, takav kraj Jugoslavije očit je

* *Tomo Jantol*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti na predmetima Sistematska znanost o politici, Mediji i politika te Mediji i javnost.

dokaz njezina neuspjeha. A budući da je raspad jugoslavenske federacije popraćen ukidanjem socijalističkog poretka u svim njezinim dotadašnjim članicama, bio je to neuspjeh politike socijalizma ne samo na području međunacionalnih odnosa nego i na onom području zajedničkog života ljudi koje označujemo pojmom društva.

Ovom nas prigodom najviše zanima ova druga komponenta vladajuće politike socijalizma, usmjerena prema *društvu* u kojem ljudi zbrinjavaju svoje potrebe, egzistencijalne i druge: što je i na koji način činila da bi ljudi mogli što uspješnije zadovoljavati svoje potrebe? S obzirom na unaprijed zadan vremenski okvir analize, između 1961. i 1971. godine, pitamo se što je upravo u tom razdoblju za nju bilo najkarakterističnije? Po našem sudu, bilo je to *intenzivno traganje za modalitetima ponovnog ovladavanja društvenim procesima koji su izmicali njezinu nadzoru*. Semantički ključ za razumijevanje problema o kojem je ovdje riječ krije se u jedva primjetnoj pojmovnoj razlici između ovladavanja i nadzora. Jedan i drugi pojam označavaju izvanjski utjecaj na društvena, u svojoj naravi više ili manje autonomna zbivanja. Međutim, razlika je u tome što *nadzor* pretpostavlja viši stupanj njihove autonomije, a *ovladavanje* (koje u ovom kontekstu treba shvatiti ne kao proces, nego kao trajno uspostavljeno stanje potpune ovladanosti društvenim zbivanjima) gotovo nikakvu autonomiju. Ta dva različita djelatna odnosa vladajuće politike spram društvenih zbivanja zadana su specifičnim konstitucionalno fiksiranim ustrojstvom političkoga poretka. Što ih stvarno razlikuje, naznačimo usporedbom dvaju međusobno konkurirajućih poredaka, građanskog i socijalističkog.

Pojednostavljeno, u *građanskom poretku* vladajuća politika ne ovladava (ne vlada) društvenim zbivanjima, nego ih nadzire, i to na sasvim određen način, s ograničenim ovlastima, neizravno, i, što je najvažnije, tako da je i sama pod efektivnim nadzorom. Ustav jamči visok stupanj autonomije svih aktivnosti, odnosa i procesa u privatnopravnoj sferi *društva* (ili građanskoga društva), a djelovanje političke vlasti ograničuje na javnopravno područje *države*; u čistom modelu toga poretka ekonomske procese primjerice regulira tržište, a ne politička vlast. Primarna je funkcija političke (državne) vlasti donošenje općeobvezujućih odluka u paradigmatičkom obliku zakona koji privatnopravnim subjektima ekonomskog života ne određuje što moraju činiti, nego samo utvrđuje granicu koju ne smiju prelaziti kako ne bi povrijedili jednako pravo drugih, a svoje međusobne odnose ti subjekti definiraju sami, privatnopravnim aktom ugovora. U suvremenom građanskom svijetu državna regulativa ipak prelazi tu svoju normativno zadanu granicu, na više načina, ulazeći sve dublje u sferu društva, ali pritom i dalje ostaje pod djelotvornim demokratskim nadzorom, ne samo pravnim nego i političkim, neprekidno izložena kritičkom oku javnosti čija publika o svemu što vlast čini slobodno iskazuje svoje prosudbe putem javnoga mnijenja ojačanog latentnom prijetnjom njegova sankcioniranja otkazivanjem povjerenja na sljedećim izborima.

Nasuprot tomu, *socijalistički poredak* nije postavljao normativne granice između države i društva. Štoviše, s obzirom na to da društvenim djelatnostima, od privrednih do svih drugih, nije dopuštao gotovo nikakvu autonomiju, naročito u svom prvom razdoblju, *društva* u njemu, strogo pojmovno govoreći, zapravo nije ni bilo; o njemu možemo govoriti samo kao o analitičkoj kategoriji. O svim takozvanim društvenim uvjetima života odlučivala je isključivo država, i to potpuno i bezuvjetno, bez ikakva ograničenja i bilo čijeg nadzora. A državna je vlast u cjelini bila u rukama jedne jedine legalne političke stranke, partije komunista, što je njezinoj regulativnoj praksi pribavilo značenje *partitokracije*. Ništa na tomu nije mijenjala činjenica da je država bila organizirana na klasičan, u osnovi građanski način, s ustavom, standardnom trodiobom vlasti, načinom odlučivanja uobičajenim za državu; pravi suveren u njoj bila je Partija, a ne narod (*demos*). Otuda i nedemokratski karakter socijalističkog poretka, koji se očitovao na različite načine, pored ostaloga i time što Partija svoju politiku nije legitimirala ostvarivanjem općeg interesa naroda, već emancipacijskih interesa radničke klase, uslijed čega se nije smatrala odgovornom pred sudom javnosti (niti je dopuštala da javnost sudi o njezinu djelovanju), nego isključivo pred transcendentnim sudištem povijesti. U tim obrisima vladajuće politike socijalizma već se prilično jasno prepoznaju njezine totalitarne konzekvencije: neograničena partijska vlast na cijelom području društvenoga života ljudi.

Otkuda uopće takav način vladanja? U potrazi za odgovorom na to pitanje slijedimo *ideje* kojima se vladajuća politika socijalizma legitimirala i *načela* njezina praktičnoga djelovanja. Kad je riječ o idejama, naglasimo kako se političko vodstvo pozivalo na marksističku teoriju povijesti, ali samo kada je trebalo opravdavati pragmatične odluke strateškoga značenja. Sve što se u ime socijalizma činilo, od praktične akcije rušenja prethodnoga društvenog i političkog poretka (građansko-kapitalističkog), osvajanja vlasti i konstituiranja novoga (socijalističkoga) poretka, do načina vladavinskog djelovanja u tom poretku, bilo je legitimirano idejom *socijalne* revolucije. Budući da se pravi smisao te revolucije najbolje prepoznaje u njezinoj razlici spram građanske *demokratske* revolucije, razmotrimo prvo građansku revoluciju, posebice njezine dileme koje su iznimno važne za razumijevanje vladajuće politike socijalizma. Dakako, ni građanski poredak, kao ni socijalistički, nije svugdje uspostavljen revolucijom, ali je smisao uspostave jednog i drugog poretka u ondašnjim povijesnim okolnostima bio revolucionaran. Paradigmatski je slučaj građanske revolucije Francuska revolucija, a socijalističke jugoslavenska i ruska (spominjemo samo one na europskom tlu)¹. Ne treba posebno objašnjavati što revolucija čini. Ona radikalnim akcijama, u koje je uključen velik broj ljudi, ruši prethodni poredak da bi na raskrčenom i od njegovih ostataka očišćenom tlu izgra-

¹ Ostale socijalističke zemlje na tlu Europe svoj socijalistički poredak nisu izborile vlastitom revolucijom, nego im je zapravo dovezen sovjetskim tenkovima pri kraju Drugog svjetskog rata.

dila novi poredak kao normativno-institucionalni okvir novoga načina života. Riječ je o “povratku na početak”, smisao kojeg je u onome što su stari Rimljani smatrali osnivanjem grada i države Rima (u tom je smislu uspostava rimske vlasti na osvojenom području na kojem su obitavali barbari imala značenje ponavljanja vlastitog državnog počela, utemeljivanja Rima).² I jednu i drugu “veliku novovjekovnu revoluciju”, građansku i socijalističku, nosile su one socijalne snage koje svoje interese i potrebe nisu mogle ostvariti u prethodnom poretku. Te su snage djelovale kao “materijalna sila” revolucije, a političko vodstvo kao njezina “glava”. Pritom valja imati na umu da je spomenuta materijalna sila revolucije neposredno djelatna samo u akcijama nasilnoga rušenja prethodnoga poretka, dok proces izgradnje novoga poretka osmišljava i vodi političko vodstvo, iz čega slijedi da konačna konstrukcija novoga poretka i način njegova funkcioniranja ne ovise toliko o političkoj samodjelatnosti socijalne snage revolucije koliko o volji, znanju i sposobnostima političkoga vodstva. S logičke točke gledišta, praktično djelovanje političkoga vodstva jednog revolucionarnog pokreta izrazom je kolektivne volje njegova subjekta. Imajući u vidu da je revolucionarno osviještena politička praksa svojevrsna avantura, izlet u nepoznato, o čemu njezin subjekt nema nikakva iskustva, izgradnja nove paradigme života odvija se na način koji označava starogrčki pojam *praxisa*, kao znalačko i mudro snalaženje u zadanim povijesnim okolnostima, a ne kao realizacija već gotovog građevinskog nacrtu. Kasnije ćemo vidjeti da je vodstvo socijalističke revolucije svoj *praxis* izvodilo na paradoksalan način, kao samovoljnu provedbu unaprijed definiranog ideološki iscertanog plana.

Francuska građanska revolucija srušila je feudalni poredak u ime trećeg staleža, do tada socijalno i politički podređenog prvom i drugom staležu plemstva i svećenstva. Njega je proglasila autentičnim predstavnikom francuskoga naroda kao novog suverena čiju političku vlast legitimiraju univerzalne vrijednosti slobode, jednakosti i bratstva (*liberté, égalité, fraternité*). U samosvijesti Francuske revolucije nalazimo snažne crte radikalnog raskida sa svime što je obilježavalo prethodni poredak, “novi duh vremena, novi pojam političke prakse i novu predodžbu legitimnosti” (Habermas, 1992: 604). Prema njoj, “djelovanje političke vlasti ne može biti legitimirano ni religijski..., ni metafizički... Radikalno ovostrana politika opravdava se isključivo umom i sredstvima postmetafizički koncipirane teorije” (isto, 607). Ukratko, u semantičkom središtu te samosvijesti nalazimo odlučan raskid s tradicijom, usmjerenost na budućnost, snažan osjećaj zajedništva i vjeru u sposobnost čovjeka da ovlada vlastitom društvenom sudbinom. Za nju je volja kolektivnog subjekta revolucije bila izrazom najvišeg političkog uma, u svojim raznolikim djelatnim oblicima ona teoriju sjedinjuje s praksom, čime samu praksu čini teorijski

² Usporedi Arendt, 1996, posebice poglavlje *Što je autoritet?*.

relevantnom. U svemu tomu jasno se može prepoznati novovjekovni duh prosvjetiteljstva.

Nešto slično nalazimo u samosvijesti socijalističke revolucije. Još jednom, govorimo o sličnosti osnovnih odrednica samosvijesti tih dviju novovjekovnih revolucija, ne o njihovim konačnim praktičnim rezultatima. Ono različito u socijalističkoj revoluciji počinje već od činjenice da je svojim povijesnim protivnikom smatrala građanski poredak klasne vlasti kapitala, iako je *političku emancipaciju* kao stečevinu građanske revolucije smatrala preduvjetom mogućnosti ostvarivanja emancipacijskih ciljeva socijalizma. Građanska je revolucija prije svega *politička* revolucija, utoliko što je “rastvorila građanski život na njegove sastavne dijelove, ali ih nije *revolucionirala* niti ih je podvrgla kritici”. U njoj je “zbiljski čovjek priznat tek u obliku *egoističnog* individuuma, *istinski* čovjek tek u obliku *apstraktnog citoyena*” (Marx/Engels, 1967: 80). I ne samo to, te egoistične individue, privatni vlasnici nisu jednaki, jer je privatni vlasnik radne snage u robnoj formi materijalne reprodukcije prinuđen višak vrijednosti svoga rada ustupiti privatnom vlasniku kapitala.

Sukladno tomu socijalisti su smatrali da građanskom revolucijom uspostavljani društveni i politički poredak nije ostvario proklamirane vrijednosti slobode, jednakosti i bratstva. I tu gorku istinu otkrivaju odnosi proizvodnje; u njima se pokazuje da rečene vrijednosti ne samo da nisu ozbiljene nego su poprimile značenje ideoloških fikcija koje prikrivaju klasnu bit cijeloga poretka. Na taj je način ona buduća, istinska, *ljudska emancipacija*, koja bi sve te vrijednosti morala ispuniti njihovim pravim društvenim sadržajem, ostavljena nekim drugim snagama neke buduće revolucije. Akteri socijalističke revolucije bili su uvjereni da je upravo njih povijest odabrala za taj zadatak i da ga jedino oni i mogu izvršiti. Prema njihovim zamislama, *ljudska emancipacija* započinje osvajanjem vlasti, no to je samo početak dugotrajnog i vrlo složenog procesa tijekom kojeg je nužno uspostaviti odgovarajuće materijalne i nematerijalne uvjete za ozbiljenje njezine krajnje svrhe: konačno oslobođenje čovjeka iz okova društvenih sila podčinjavanja i potpuno ovladavanje svim društvenim uvjetima života. Socijalizam se u tom smislu smatrao prijelaznim razdobljem između dva povijesna svijeta, klasnog i besklasnog, u kojem je vladajuća politika trebala izgraditi putove prijelaza iz jedne paradigme života u drugu (gorka je ironija da se socijalizam na kraju pokazao kao prijelaz iz kapitalizma u kapitalizam). Takva zadaća pretpostavlja sasvim određeni način djelovanja. S tim u vezi postavljaju se dva pitanja: prvo, je li vladajuća politika socijalizma stvarno djelovala primjereno tim svojim emancipacijskim ciljevima; drugo, i daleko važnije, je li takve ciljeve uopće moguće ostvariti? Čini se da njezini akteri o tomu nisu previše razmišljali, nego su jednostavno djelovali, uglavnom prema političkom instinktu i potrebama trenutka.

Ali jesu vodeći akteri građanske revolucije, ne samo razmišljali nego i otvoreno raspravljali, naročito u njezinu radikalnijem, jakobinskom, točnije, montanjarskom krilu.³ Ideja *slobode* za njih nije bila upitna, ali je na kraju postao upitnim politički teror u ime slobode shvaćene kao novo sekularno božanstvo o čijim pragmatičnim formama ne odlučuje ono samo (kao ni bilo koje drugo božanstvo), nego njegovi ovozemaljski predstavnici, svećenici. Da su jakobinci sebe smatrali svećenicima u službi novoga božanstva slobode, ne treba posebno naglašavati, ali je nužno upozoriti na to kako su na kraju sebi dali pravo da u ime slobode svakome koga proglase “krivovjernikom” (koji slobodu ne shvaća na njihov način) oduzmu i slobodu i život. Nama su zanimljivija druga pitanja o kojima su jakobinci otvorili raspravu: o *jednakosti* i *načinu očitovanja općenite volje* demokratskog vladara, naroda, demosa. Jakobinci, naime, nisu bili sigurni da je revolucionarnom trobojnicom proklamirana *jednakost* (*égalité*) doista ostvarena time što su ljudi u novom poretku postali ravnopravni pred zakonom. Osim Jacquesa Rouxa, koji je bio siguran da je formalnopravna jednakost zapravo usmjerena protiv siromašnih dijelova društva. Ali na koji bi način stvarnu jednakost uopće bilo moguće uspostaviti, potpunim ujednačavanjem društvenih uvjeta života ljudi ili nekako drukčije? Ono prvo značilo bi ukidanje privatnoga vlasništva, no jakobinci nisu bili za tako nešto, nego samo za “više socijalne pravde”, a koliko više i u kakvom obliku ovisilo je o tomu u kojem je trenutku rasprave pojedina od njihovih mnogobrojnih frakcija prevladavala. Kasnije će se pokazati da je socijalna jednakost bila jedan od ključnih problema u socijalizmu, ali ne kao dilema, već kao izabrani način njezina ostvarivanja – ukidanjem privatnoga vlasništva, jednakom plaćom (“uravnilovkom”), čvrstim osiguranjem radnoga mjesta tako da ni očiti štetočina nije mogao izgubiti posao i široko postavljenom socijalnom zaštitom, osobito radnika i njihovih obitelji – što je rezultiralo čitavim nizom poteškoća u sustavu materijalne reprodukcije i državnih financija.

Drugo pitanje koje su otvorili jakobinci, vrlo važno i za potonji socijalizam, bilo je o *temeljnim načelima* demokratske vladavine. S obzirom na okolnosti u kojima su jakobinci djelovali – neposredno nakon rušenja feudalizma kada je kontra-revolucija ozbiljno prijetila povratkom na vlast – za njih to nije bio samo teorijski, nego i praktični problem. Za raščišćavanje svojih dilema o načinu njegova rješavanja na raspolaganju su im bile dvije u to doba najkonzistentnije, ali posve oprečne političke ideje, *liberalna* i *radikalno demokratska*. Jakobinci su se opredijelili za ovu drugu ideju, u verziji J.-J. Rousseaua. Da bismo skratili analizu, razliku između liberalne i radikalno demokratske ideje naznačimo prikazom njihova tumačenja međusobnog odnosa *citoyena* i *bourgeoisa*, građanina i privatnog vlasnika. Prema liberalima, u građanskom bi poretku *građanin* trebao biti podređen *privatnom vlasniku*, a prema radikalnim demokratima obratno, *privatni vlasnik* trebao bi biti po-

³ O tomu više, između ostalih izvora, u Sokol, 1989.

dređen *građaninu*. Habermas je usporedio njihov odnos prema ljudskim pravima i demokraciji i ustvrdio kako su liberali “ljudskim pravima pridavali normativnu prednost pred demokracijom, a ustavu prednost pred voljom demokratskog zakonodavca”, dok su radikalni demokrati “ljudska prava shvaćali kao izraz suverene volje naroda, a ustav izrazom prosvijećene volje demokratskoga zakonodavca” (Habermas, 1992: 610). Pritom je upozorio kako je J.-J. Rousseau slobodu shvaćao kao jednako pravo građana na sudjelovanje u političkoj praksi “samozakonodavstva”. Riječ je o praktičnoj konzekvenciji Rousseauova temeljnoga stajališta prema kojem suvereni narod može zajedničke interese putem državnih odluka ostvarivati samo tako da svoju nedjeljivu i neprenosivu općenitu volju iskazuje sam, neposredno, na kolektivni način, “kao jedno tijelo”.⁴

Jakobinsko krilo Francuske revolucije otvorilo je, dakle, dva vrlo važna problema o kojima su potom socijalistički revolucionari definirali svoja specifična stajališta: *o socijalnom sadržaju jednakosti* s jedne strane i *utjelovljenju općenite volje naroda* s druge. Što se tiče socijalnog sadržaja jednakosti, jakobinci su dvojili da li ostati na jednakosti pred zakonom ili ga proširiti na jednaku raspodjelu materijalnih uvjeta života ljudi. Za razliku od njih socijalisti o tome nisu dvojili, već su zauzeli čvrsto stajalište da se jednakost može ostvariti isključivo jednakom raspodjelom društvenih uvjeta života. A načelo utjelovljenja općenite volje naroda jakobinci su interpretirali tako da su ga s naroda samog prenijeli na njegove političke predstavnike u državnim organima vlasti, s neobičnim dodatkom: da su iz općenite volje proizašlo pravo na suzbijanje interesa koji nisu sukladni zajedničkim interesima naroda pripisali sebi i uporabili ga kao sredstvo represije protiv protivnika revolucije, svih, ma gdje bili, makar u vlastitim redovima.

Isto su načelo primijenili i socijalisti, ali na svoj osebujan način: kao vlast komunističke partije koja je istodobno utjelovila općenitu volju naroda i posebnu volju radničke klase. Naravno, u modalitete utjelovljenja općenite volje naroda možemo uvrstiti i različite oblike neposrednog odlučivanja u društvenoj osnovi vlasti, u prvo vrijeme (tijekom antifašističke borbe) putem takozvanih narodnooslobodilačkih odbora, kasnije (u socijalističkom poretku) putem organa radničkog i društvenog samoupravljanja, međutim s obzirom na politički monopol partije komunista koji je ostao neupitnim i nakon uvođenja samoupravljanja, ti su oblici neposrednog odlučivanja velikog broja ljudi bili vrlo daleko od stvarne vlasti naroda.

Vodeća uloga Partije u socijalističkom poretku bila je utemeljena lenjinističkom verzijom marksističke ideje o načinu na koji bi radnička klasa trebala djelovati kao kolektivni subjekt revolucije. Prema marksističkoj ideji, radnička klasa jedina

⁴ Usporedi Rousseau, 1978, posebice poglavlja *Suverenost je neotuđiva* i *Suverenost je nedjeljiva* (DU, II, 1 i 2).

je snaga koja je u stanju osloboditi samu sebe i sve druge iz društvenih okova kapitala, ali ne kao empirijska klasa po sebi, već isključivo kao revolucionarno osviještena klasa za sebe. Takav kolektivni subjekt revolucije treba političko vodstvo, neku vrstu *klasne avangarde*. Ali kakvu? Iz Marxovih tekstova proizlazi da će oblik toga vodstva odrediti konkretna praksa, no kakav god bio, to vodstvo ne bi smjelo *preuzeti* revolucionarni subjektivitet radničke klase i djelovati *umjesto* nje, nego samo poticati i usmjeravati njezinu revolucionarnu *samodjelatnost*; bilo bi to, dakle, više intelektualno nego političko vodstvo. Međutim, Lenjinova ideja klasne avangarde u liku posebne organizacije profesionalnih revolucionara (u Rusiji boljševika, kasnije komunista) rezultirala je partijskim *prisvajanjem* (potpunim preuzimanjem) političkog subjektiviteta radničke klase, tako da od njezine revolucionarne *samodjelatnosti* nije ostalo ništa. Ili drukčije rečeno, klasna avangarda zadobila je status glave, a radnička klasa gole materijalne sile revolucije.⁵ Možda je razlog tomu bila ne samo žudnja političkoga vodstva za apsolutnom vlasti nego i objektivno stanje prilika u tadašnjoj Rusiji; budući da je u toj izrazito nerazvijenoj zemlji industrijskih radnika bilo vrlo malo, partijsko se rukovodstvo poslužilo socijalnim snagama seljaka kao ravnopravnim dijelom “materijalne sile” socijalističke revolucije. Djelujući u vrlo sličnim društvenim uvjetima, jugoslavenski su komunisti gotovo doslovno preuzeli lenjinsku koncepciju klasne avangarde.

Govoreći o vladajućoj politici i njezinu *načinu* oblikovanja društvenih uvjeta života ljudi, primjećujemo da su politička vodstva u svim socijalističkim zemljama, bez obzira na to kako su došla na vlast, bila uvjereni da se svakodnevnim društvenim životom ljudi može upravljati na jednak način kao i borbom za osvajanje vlasti, isključivo primjenom revolucionarnog načela političke volje i sredstvima moći – o čemu je odlučivala isključivo vladajuća partija komunista. Još jednom napominjemo da je riječ o partiji koja je od početka do kraja bila strogo hijerarhijski organizirana, s aktivnim rukovodstvom koje je samostalno odlučivalo o svim aspektima političkog života i pasivnim članstvom koje nije imalo pravo aktivnog sudjelovanja u oblikovanju partijskih odluka, već isključivo obvezu njihova izvršavanja. Štoviše, i samo je rukovodstvo bilo diferencirano na ono najviše (s ekskluzivnom ulogom “prvog sekretara”), koje je jedino imalo pravo donositi općeobvezujuće odluke, i na niža rukovodstva, koja su uglavnom imala samo obveze mobilizirati članstvo i neposredno nadzirati kako provodi partijsku politiku; tek će kasnije niža partijska rukovodstva, prije svega republička (iz posebnih razloga), dobiti više autonomije i prava na aktivnije sudjelovanje u oblikovanju partijske politike. Dakako, članovi najvišeg partijskog rukovodstva bili su ujedno nositelji najviših državnih funkcija vlasti.

⁵ Marx je “glavom” revolucionarne emancipacije smatrao filozofiju, a proletarijat njezinim “srcem”. Usporedi *Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Uvod*.

U tom sustavu državno-partijske vladavine ni jedan njegov strukturalni element nije podlijegao demokratskim načelima političkog života: nositelji državnih funkcija vlasti nisu bili birani na slobodnim izborima niti su bili prinuđeni građanima polagati račune za društvene posljedice svojih odluka; unatoč deklariranom statusu klasne avangarde, Partija se nije smatrala obveznom konzultirati niti polagati račune radnicima, kao što se ni partijsko rukovodstvo nije smatralo obveznim konzultirati niti polagati račune svome članstvu. Time je demokracija bila isključena iz organizacijskih okvira Partije na isti način kao i iz državne strukture vlasti. Njezino izlučivanje iz državne strukture vlasti opravdavalno se doktrinarnim stajalištem o demokraciji kao ideološkoj formi kapitalizma. Pritom partijske ideologije nije mučilo strukturalno protuslovlje socijalističkoga poretka, naime činjenica da su prihvatili građanski oblik državne vlasti, ali ne i njezin demokratski sadržaj. Znajući da jedno nije moguće bez drugog, vladajući su pribjegavali ne baš uspješnim dosjetkama. Jedna od njih odnosila se na paradigmatički oblik državne odluke, na *zakon*. Kao opća norma, zakon obvezuje sve pripadnike državno-političke zajednice, nositelje funkcija vlasti jednako kao i građane. No nositelji funkcija vlasti – koji nisu ništa drugo doli građani na privremenom radu u državnim organima vlasti – nisu tako mislili, od građana su zahtijevali da se strogo pridržavaju zakonā, a sebi su rezervirali pravo da ih se “ne drže kao pijan plota”.⁶ Isto se opravdanje prešutno primjenjivalo i na Partiju: iako organizirana na građanski način, kao politička stranka (na što upućuje i semantika njezina naziva, *pars, partis*), nije prihvaćala demokratske konzekvencije takvoga načina djelovanja, ni u vlastitom organizacijskom okviru ni u svojoj političkoj okolini, prije svega mogućnost organiziranja drugih stranaka i njihovo pravo da se pod jednakim uvjetima bore za vlast nastojeći pridobiti suglasnost građana za svoje ideje i zamisli o načinu ostvarivanja njihovih općih interesa. Tako se socijalistička diktatura proletarijata na kraju izrodila u diktaturu Partije.

Ne baš demokratskom načinu ponašanja i djelovanja bili su skloni i jakobinci u Francuskoj revoluciji, no oni su vrlo brzo morali ustuknuti pred političkim snagama koje su uvažavale demokratska načela političkog života. Međutim, vladajuća politička socijalizma ostala je na tom svom revolucionarnom stilu i nakon što je društvena stvarnost signalizirala da ga ne prihvaća. U vrijeme industrijalizacije, prvih godina nakon osvajanja vlasti, još je nekako i bilo moguće kvalitativne čimbenike ekonomskog napretka kao što je tehnika i specijalističko znanje nadomještati masovnim entuzijazmom, ali kasnije, u promijenjenim uvjetima, više nije. U tom je po-

⁶ Oni koji socijalizam promatraju isključivo kroz ideološke naočale ne bi smjeli zaboraviti da je isto svojedobno proklamirao i čelnik nove, demokratske Hrvatske nakon rušenja socijalističkoga poretka; očito neke interne tendencije vladajuće politike ne ovise o modelu političkoga poretka i njegovim ideološkim oznakama.

četku industrijalizacija i njome stimulirana urbanizacija, kombinirana s izgradnjom infrastrukture, sustava općeg obrazovanja i socijalnog zbrinjavanja, doista imala velikog uspjeha,⁷ ali se vrlo brzo pokazalo da s takvim modelom ekonomije nešto nije u redu, da ne daje očekivane rezultate. Već je nezadovoljstvo seljaka prilikom nasilne kolektivizacije poljoprivrede upozorilo da ni apsolutna politička vlast nije svemoćna, da ne može baš svaka politička odluka računati na potporu onih na koje se odnosi. No dok se opiranje seljaka nasilnoj kolektivizaciji još i moglo ideološki diskvalificirati kao posljedicu “kontrarevolucionarnog rovarjenja klasnoga neprijatelja”, interesne razlike i druge oblike diferentne motivacije zaposlenih u sustavu industrijalizirane proizvodnje (ekonomije) svakako nije.

S tim i takvim zbivanjima pred vladajućom politikom pojavila se zagonetka *društva*. Ono je uvijek, u svakom poretku, poprište raznolikih zbivanja, predvidivih, ali i onih koja to nisu. Kako se odnositi spram tih nepredvidivih zbivanja? Kao što neuki ljudi sve nepoznato smatraju opasnim, tako je i vladajuća politika socijalizma sve što nije mogla objasniti semantičkim kodovima svojih ideoloških dogmi smatrala lukavstvom povijesnog uma koji još uvijek misli kapitalistički.⁸ Međutim, problemi su se gomilali i trebalo je potražiti nove ideje i primijeniti nove metode upravljanja društvenim svijetom života, posebice materijalnom reprodukcijom. Izlazeći ususret diferentnoj motivaciji privrednih subjekata, vladajući su morali mijenjati postojeći etastički model privređivanja u kojem država kao titular vlasništva na sredstva za proizvodnju sama odlučuje o svim elementima materijalne reprodukcije, od proizvodnje do raspodjele njezinih rezultata. Zbog toga je 1961. godine izvedena tzv. mala privredna reforma, a 1965. velika privredna reforma. Nakon toga uslijedile su i druge mjere koje su u etastičku ekonomiju nastojale uvesti tržišna načela raz-

⁷ O ekonomskim i drugim rezultatima vladajuće politike u bivšoj Jugoslaviji iscrpno u Bilandžić, 1978.

⁸ Ovo je prigoda da se upozori i na pravi razlog osnivanja Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu 1962. godine, prvog fakulteta te vrste ne samo u Jugoslaviji nego i cijelom socijalističkom svijetu. Naime, nije ga osnovala Partija za obrazovanje vlastitih kadrova, kako se to počesto misli. Partija je već imala svoje političke škole i za još jednom takvom nije imala nikakve potrebe. Ona i vladajuća politika općenito trebale su nešto sasvim drugo: sveučilišnu znanstveno-nastavnu ustanovu koja bi objektivno i temeljito, u odnosu spram vladajuće politike neovisno, istraživala političke i društvene pojave koje ona sama nije više bila u stanju objasniti. Istina je da su vladajući pritom mislili kako će se znanstvena istraživanja odvijati pretežito primjenom teorijske paradigme marksizma, no ubrzo im je postalo jasno da to nije moguće. Naravno, čim su profesori ovoga fakulteta počeli objavljivati svoje nalaze, do kojih su dolazili primjenom svih mogućih teorijskih paradigmi, uobičajenih u svjetskoj politologiji, što će reći u najrazvijenijim zemljama zapadnoga svijeta, ideolozi vladajuće politike su prigovarali, ali se nisu miješali u njihov znanstveni i nastavni rad – što je dodatni dokaz da jednostavno više nisu bili u stanju objasniti aktualne društvene procese i njihove političke konzekvencije.

mjene i raspodjele, prvo vrlo oprezno, kasnije nešto odlučnije, ali nikada do kraja, jer se dobar dio vodećih ljudi u Partiji do samoga sloma socijalizma nije uspio osloboditi idejnoga nasljeđa revolucionarnog voluntarizma.

U povijesti opreznog prilagođavanja stvarnim društvenim procesima, ali tako da se ne mijenja osnovni model socijalističke ekonomije i politike, posebno mjesto zauzima *samoupravljanje*. Bila je to značajna inovacija u postojećem modelu centraliziranog “jednournog” odlučivanja. *Radničko* samoupravljanje u proizvodnim pogonima vrlo je brzo postalo *društvenim* samoupravljanjem “radnih ljudi i građana”, koje je potom delegatskim sustavom uvedeno u strukturu političke vlasti. Čak je i Partija bila uključena u delegatski sustav putem tzv. Društveno-političkog vijeća. Međutim, ni jedno ni drugo nije ugrozilo njezin politički monopol. I to se protuslovlje nije moglo ničim prikriti ni objasniti, unatoč silnim naporima vodećih partijskih ideologa, o čemu najbolje svjedoči slučaj knjige drugog čovjeka jugoslavenskoga političkog vodstva E. Kardelja, objavljene koncem sedamdesetih godina pod naslovom *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Vrlo ponosan na svoje ideje izložene u toj knjizi, poželio je saslušati mišljenje mladih hrvatskih teoretičara iz područja društvenih znanosti. No kada su rečeni teoretičari (među njima i autor ovoga teksta) bez dlake na jeziku njegovu zamisao pluralizma samoupravnih interesa bez političkog pluralizma otvoreno nazvali “drvenim željezom”, Kardelj je ljutito napustio Hrvatsku i odustao od bilo kakvog daljnjeg teorijskog provjeravanja svojih teza. Bio je to samo jedan od mnogih pokazatelja kako gotovo nitko iz vrha vladajuće politike nije bio spreman otvoriti vrata bilo kakvu konceptu, ideji ili zamisli koja bi ugrozila vladajući monopol Partije. U krajnjoj konzekvenciji i sam koncept radničkog i društvenog samoupravljanja bio je na tragu one iste ideje kojom je bio utemeljen socijalistički model vladajuće politike. Uporabimo li arhaični vokabular toga doba, bila je to ideja čiji je smisao bio subjektivno ovladavanje objektivnim čimbenicima društvenoga života skrivenim u neprozirnoj mreži njegove izvorne raznolikosti i nepredvidive slučajnosti. Takozvano subjektivno ovladavanje društvenim svijetom života odvija se prema načelima političke volje oboružane sredstvima moći. I to načelo samoupravljanje nije ukinulo, nego je samo promijenilo način njegova praktičnoga očitovanja, umjesto političkim djelovanjem klasne avangarde, “samoupravnim” dogovorom “radnih ljudi i građana”. Ili, drukčije rečeno, samoupravljanje je bilo samo drugi oblik voluntarističkoga zadiranja u interna pravila prema kojima funkcionira sustav materijalne reprodukcije (i drugih autopojetičkih sustava u društvenom prostoru života), što je rezultiralo onim čime je jedino i moglo rezultirati: disfunkcionalnim poremećajima. Pokazalo se da politička vlast bez demokracije i ekonomija bez tržišta ne mogu ispuniti potrebe, zahtjeve i očekivanja građana i oni su, čim im se ukazala prigoda, svojom demokratski izraženom voljom jednostavno odbacili cijeli socijalistički poredak, time

i svaki oblik politike koja ne djeluje sukladno stvarnosti društvenoga života, nego ju nastoji nasilno ugurati u ideološke konstrukcije.

Jugoslavenski slučaj neuspjele izgradnje zajedničke višenacionalne države bez transnacionalnog društva (kao sustava međusobne ovisnosti ljudi i mreže njihovih interakcija koje ne posreduje državna vlast) mogao bi koječemu poučiti i arhitekta Europske unije: europska *država* (u bilo kojem obliku zajedničke višenacionalne države) bez europskog *društva* jednostavno nije moguća, osim kao svojevrsni normativno-institucionalni provizorij koji vegetira pod stalnom prijetnjom raspada.

LITERATURA

- Arendt, Hannah, 1996: *Politički eseji*, Biblioteka Antibarbarus, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 1978: *Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije*, Naklada CDD, Zagreb.
- Habermas, Jürgen, 1992: *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp, Frankfurt/am Main.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich, 1967: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb.
- Rousseau, J.-J., 1788: *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb.
- Sokol, S., 1989: *Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije*, Globus, Zagreb.

Tomo Jantol

POLITICS FACED WITH THE ENIGMA OF SOCIETY

Summary

The drama of Yugoslav socialism had begun long before its final collapse, only a few years after its coming to power. It had been announced by social events which the ruling politics neither expected nor could explain; events which at first were manifested in various forms of self-willed conduct of those employed in economy, and later in increasingly pervasive and complex disturbances in the system of material reproduction and other spheres of social life. Those events faced the ruling politics with the enigma of society that posed a serious challenge to the existing model of etatist economy and monopoly power of the Party. In this article, the author focuses precisely on the above-mentioned problem, i.e. on the relation of the ruling politics of socialism

towards the social world of life (society): what did it do in order to regain mastery over the social events which gradually eluded its control, and what is the significance of the methods and procedure which it applied to that effect? All that the ruling politics of Yugoslav socialism was faced with and all it resorted to is observed by the author merely as a special case of socialism in general.

Keywords: Yugoslav socialism, politics, society, civil revolution, socialist revolution

Kontakt: **Tomo Jantol**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb.
E-mail: tomo.jantol@fpzg.hr